

Fedorenko R.P., Lekh T.L. THE ANALYSIS OF THE PECULIARITIES OF MODERN TEENAGERS' ATTITUDE TOWARDS "THE GROUPS OF DEATH" AND DANGEROUS SOCIAL NETWORK GAMES

The article is dedicated to theoretical and empirical study of the influence of family factors on the expression of modern teenagers' interest in "The Groups of Death" and dangerous games in social networks. The teenagers' family relationships are analyzed, the peculiarities of the expression of the interest in "The Groups of Death" and dangerous social games by modern teenagers' from non-needy and disadvantaged families and from the families with strained relationships are determined. The obtained results demonstrated that the children from both categories of families affirm that the children who feel lonely, who feel a lack of attention, warmth and love seek a contact with the dangerous groups. Thus, according to results of study the teenagers who belong to the risk group because of strained family relationships believe that only those who don't want to live, who do not know how to live, seek the contact with the "Groups of Death", which gives further confirmation of the link between family relationships and the expression of interest in participation in dangerous social network groups. A mother-child relationship is especially important. The study suggests that the closer is mother-child relationship, the higher is the child's self-confidence, and its confidence in future and life. The results of study proved that there is a need for further work with the parents concerning the prospects of the relationships with the children, especially, with the teenagers.

Key words: dangerous games, "the groups of death", suicidal intentions, family situation, antisuicidal factors, cultural values, parent-child relationships, psychological aid.

УДК 159.923.2:159.955.4

О.Я. ФЕНИНА

ПРОБЛЕМА РЕФЛЕКСІЇ ТА РЕФЛЕКСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У СТАНОВЛЕННІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОМЕНЕДЖМЕНТУ.

В статті проаналізовано основні психологічні концепції щодо проблеми самоменеджменту, виокремлено особистісно-ділові й професійні якості, які впливають на сформованість самоменеджменту як необхідної умови ефективності управлінської діяльності. Розглянуто основні підходи до розуміння рефлексії та рефлексивності особистості, обґрунтовано інтегративний характер рефлексії у розвитку всіх компонентів саморегуляції, які є детермінуючими у становленні самоменеджменту особистості.

В результаті емпіричного дослідження доведено кращу сформованість рефлексивно-поведінкових патернів самоорганізації в осіб з високим рівнем самоменеджменту, показано необхідність досягнення певного оптимального розвитку рефлексивних процесів особистості для забезпечення ефективної особистісної саморегуляції і самоуправління.

Ключові слова: самоменеджмент, професійний самоменеджмент, рефлексивно-поведінкові патерни, оптимум рефлексивності, управлінська діяльність.

Проанализированы основные психологические концепции по проблеме самоменеджмента, выделены личностно-деловые и профессиональные качества, которые влияют на сформированность самоменеджмента как необходимого условия эффективности управленческой деятельности. Рассмотрены основные подходы к пониманию рефлексии и рефлексивности личности, обосновано интегративный характер рефлексии в развитии всех компонентов саморегуляции, которые являются детерминирующими в становлении самоменеджмента личности.

В результате эмпирического исследования доказано лучшую сформированность рефлексивно-поведенческих паттернов самоорганизации у лиц с высоким уровнем самоменеджмента, показана необходимость достижения определенного оптимума развития рефлексивных процессов личности для обеспечения эффективной личностной саморегуляции и самоуправления.

Ключевые слова: самоменеджмент, профессиональный самоменеджмент, рефлексивно-поведенческие паттерны, оптимум рефлексивности, управленческая деятельность.

Постановка проблеми. Самореалізація сучасної людини за умов динамічних суспільних змін дедалі більше залежить від її мобільності, цілеспрямованості, самоефективності, здатності до саморозвитку і самовдосконалення. Одним із факторів, що сприяє реалізації життєвих цілей, є володіння навиками самоменеджменту, під яким розуміється вміння людини організовувати свою життєдіяльність так, щоб чітко розпланувати свій робочий та вільний час, ефективно управляти своїми ресурсами, тобто вміти їх набувати, зберігати, розвивати і раціонально використовувати. Водночас, від рефлексивно-поведінкових властивостей особистості залежить, як саме вона буде досягати своїх цілей, як вплине на її поведінку аналіз і переосмислення власних дій, і наскільки ефективним буде процес становлення професійного самоменеджменту, без якого практично неможливою є ефективна, успішна професійна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній психології широко представлені теоретичні й методологічні аспекти самоменеджменту як фундаментальної проблеми становлення й розвитку особистості (В. Андреев, М. Вудкок, Д. Френсіс, Л. Зайверт, М. Лукашевич, О. Хроленко, Б. Швальбе,

Х. Швальбе, О. Штепа та ін.). Самоменеджмент розглядається як: 1) наука про самокерування і самоорганізацію людини; 2) робота людини над собою в межах особистісного розвитку й оволодіння методами ділової активності (О. Штепа). Аналіз відомих концепцій самоменеджменту дає змогу виокремити в кожній з них певну ідею, навколо якої формується система методик і прийомів роботи над собою: економії свого часу (Л. Зайверт), подолання власних обмежень (М. Вудкок і Д. Френсіс), досягнення особистого ділового успіху (Б. і Х. Швальбе), уміння самоорганізації (А. і К. Бішоп), саморозвитку творчої особистості (В. Андреев), підвищення особистої культури ділового життя (О. Хроленко) тощо.

На становлення професійного самоменеджменту особистості має вплив здатність людини до рефлексії як форми активного переосмислення певного змісту індивідуальної свідомості, діяльності, спілкування (О. Анісімов, Ю. Борисов, А. Деркач, О. Дробот, Г. Щедровицький та ін.). Відомі у психології дослідження щодо обґрунтування змісту поняття рефлексії (Ю. Давидов, А. Зак, В. Зарецький, В. Лефевр, Я. Пономарьов та ін.), її внутрішньої структури (Н. Лушпаєва, О. Михайлова, С. Орловський, Г. Щедровицький та ін.), механізмів перебігу рефлексивного процесу (О. Анісімова, М. Варбан, Ю. Кулюткін, Є. Ісаєв, М. Савчин, В. Слободчиков, С. Степанов та ін.) дають змогу розглядати її як невід'ємну умову успішного самоменеджменту й базуються на методологічних засадах системно-діяльнісного (Н. Алексєєв, О. Генісаретський, В. Шепель) й особистісно-діяльнісного (Б. Вульф, В. Зінченко, С. Кульневич, Ю. Швалб) підходів у психології та праксеологічних засадах рефлексії (М. Найдонов, І. Семенов, Ю. Степанов). У значній кількості праць підкреслюється, що реалізація рефлексивної здатності забезпечує процес розвитку і саморозвитку особистості, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, її максимальній ефективності та результативності, дає змогу аналізувати минулий досвід, чітко усвідомлювати поставлені цілі і передбачати професійні результати (І. Батраченко, Ж. Вірна, О. Фенина, О. Гринчук, Н. Волянук, С. Дружилов, Г. Ложкін, Л. Мітіна, Ж. Нюттен, В. Осьодло, Т. Татенко та ін.).

Формулювання цілей статті. Ціль статті полягає в теоретичному висвітленні досить актуальної для сьогодення проблеми самоменеджменту особистості, детальному розгляді значення рефлексії та рефлексивності на розвиток навичок самоорганізації, самоефективності, професійного самоменеджменту особистості як умови її успішності. В обґрунтуванні інтегративної ролі рефлексії в структурній організації самоменеджменту особистості й окресленні впливу рефлексивних механізмів на ефективність професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самоменеджмент як новий напрям наукових досліджень виник наприкінці ХХ століття на межі психології і менеджменту як відповідь на потреби суспільства повніше використовувати і розвивати творчий потенціал працівників. Проблема професійного самоменеджменту особистості є новою і малодослідженою в психологічній науці. Також практично не досліджувалися особистісні властивості, які впливають на його розвиток. Під рефлексивно-поведінковими особливостями розуміється сукупність особистісних властивостей, які включають в себе рефлексивні і поведінкові компоненти, вираженість яких має значення для становлення професійного самоменеджменту особистості як одного із засобів самоуправління і самоорганізації. Для глибшого розуміння цих властивостей розглянемо детальніше поняття «рефлексія» і «поведінка», а також їх структурні елементи.

Поняття «рефлексія» виникло у філософії й означало процес міркування індивіда про те, що відбувається у власній свідомості. Філософські засади осмислення феномену рефлексії закладені у працях Г. Гегеля, Р. Декарта, І. Канта, Дж. Локка, Г. Лейбніца, Дж. Дьюї, якими утверджена європейська філософська традиція. В них рефлексії відводиться одна із ключових ролей у розумінні як пізнавального акту зокрема, так і загалом сутнісного способу існування самої людини.

В сучасній психології спостерігається інтенсивний ріст експериментальних і прикладних досліджень рефлексивних процесів та поглиблений аналіз їх теоретичних основ. Якщо раніше рефлексія була лише пояснювальним принципом функціонування психічних процесів або виступала в якості категоріального засобу для обґрунтування теоретичних концепцій психічного розвитку (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонт'єв [4], Д. Леонт'єв [5], С. Рубінштейн [7], Ж. П. Вірна, О. Я. Фенина [1]), то тепер вона виступає ще і як особливий психологічний предмет експериментального вивчення. Рефлексія (лат. reflexio – звернення назад, самопізнання) – усвідомлення індивідом того, як його сприймають і оцінюють інші люди або спільноти; вид пізнання, у процесі якого суб'єкт стає об'єктом свого спостереження; роздуми, аналіз власного психічного стану.

Як пояснювальний принцип організації та функціонування когнітивних процесів рефлексія виступає у концепції Ж. Піаже; як найважливіша особистісна властивість, яка зумовлює процеси самореалізації людини – у працях К. Роджерса [6]; як передумова формування людської культури загалом – у теорії Л. Виготського; як важлива складова структури діяльності – у теорії О. Леонт'єва [4]. Систематизація основних принципових підходів до розуміння рефлексії як психічного процесу і рефлексивності як особистісної властивості, що розглядаються різними авторами (А. Карпов [3], В. Пономарьова) дала змогу виокремити основні напрями її вивчення залежно від сфери психологічного знання, в межах якої здійснюється дослідження:

1. Діяльнісний напрям, суть якого полягає в розгляді рефлексії як компонента структури діяльності (Л. Виготський, О. Леонт'єв [4]). У межах цього підходу аналізується роль рефлексивних процесів у структурі діяльності, а також склад і будова «рефлексивного дії». Відповідно до уявлень О. Леонт'єва про будову людської діяльності, рефлексія може розглядатися як дія, тобто як такий процес, що спрямовується уявленням про результат, який повинен бути досягнутий людиною [4]. Рефлексія – це дія, спрямована на виявлення власного способу здійснення активності. Співвіднесення категорій «рефлексія» і «діяльність» змушує по-

новому поглянути на природу рефлексії і рівень організації цього явища порівняно з іншими психічними процесами і властивостями. Таким чином, діяльнісний підхід до досліджуваного явища дозволяє розглядати рефлексію при пізнанні свого внутрішнього світу і при пізнанні зовнішнього світу, в тому числі і внутрішнього світу інших людей, як єдину психологічну реальність – рефлексивну дію [4].

2. Дослідження рефлексії в контексті проблематики психології мислення (В. Давидов, Ю. Кулюткін, І. Семенов, С. Степанов).

3. Вивчення рефлексивних закономірностей організації комунікативних процесів (В. Біблер, Ю. Лобанова).

4. Аналіз рефлексивних феноменів у структурі спільної діяльності (В. Недоспасова, А. Перре-Клермон, В. Рубцов).

5. Психолого-педагогічний підхід, представники якого розглядають рефлексію як інструментальний засіб організації навчальної діяльності (О. Анісімов, А. Зак, А. Захарова). В межах цього підходу можна виділити такі провідні напрями в розробці проблем рефлексії: 1) дослідження рефлексивної самосвідомості, 2) роботи з творчого мислення, 3) вивчення рефлексії як пізнання людиною явищ чужої свідомості.

6. Особистісний напрям, де рефлексивне знання розглядається як результат осмислення своєї життєдіяльності (Ф. Василюк, М. Гінзбург, О. Лазурський).

7. Генетичний напрям дослідження рефлексії (Ж. Піаже, В. Слободчиков [6]).

8. «Системомислєдіяльнісний» підхід, відповідно до якого рефлексія є формою мислєдіяльності (В. Лефєвр, Г. Щєдровицький [9]). У цьому підході рефлексія розуміється, по-перше, як процес і структура діяльності і, по-друге, як механізм природного розвитку діяльності. На думку Г. Щєдровицького, що розглядав діяльність як універсальну систему, з одиниць якої можна будувати моделі будь-яких соціальних явищ і процесів, рефлексія виступає «принципом розгортання схем діяльності», найважливішим моментом у механізмах розвитку діяльності, тобто «моментом, від якого залежать всі без винятку організованості діяльності». При цьому рефлексія характеризується як «рефлексивний вихід», тобто перехід діяча з внутрішньої позиції, на якій він перебував, коли виконував ту або іншу діяльність, на зовнішню позицію рефлексії, по відношенню до якої колишні діяльності, які виконувались індивідом, виступають «як матеріал аналізу, а майбутня діяльність – як проєктований об'єкт».

Окрім цих напрямів, А. Карпов виокремлює ще й інші [3]:

9. Когнітивна та метакогнітивна парадигма дослідження рефлексивних процесів (В. Азаров, С. Аткинс, А. Корят, М. Ліпман, С. Паріс, М. Холодна та ін.). Цей напрям особливо потужно представлений у зарубіжній психології: рефлексивність розглядається як базовий регулятивний компонент метакогніції, як здатність до мислення про мислення, до моніторингу та контролю розумових дій (У. Брюер); на сучасному етапі метапроцеси вивчаються не тільки і не стільки в структурі систем переробки інформації, скільки в структурі комунікації, індивідуального і групового вирішення задач. У російській психології розуміння рефлексії в руслі когнітивного напрямку представлено, зокрема, працями М. Холодної, яка розглядає рефлексію в межах «феноменологічної» концепції інтелекту як форми організації ментального досвіду.

10. Дослідження рефлексії як фундаментального механізму самопізнання і саморозуміння (В. Знаков [2]).

11. Аналіз рефлексивних закономірностей і механізмів управлінської діяльності і управління загалом (А. Карпов, В. Пономарева [3]).

12. Життєдіяльнісний підхід до вивчення рефлексивності (К. Абульханова-Славська, Ф. Василюк та ін.), в межах якого рефлексія визначається як механізм внутрішньоособистісного відстеження, ступінь розвитку якого зумовлює так званий «рівень проживання життя» індивідом. Рефлексія при цьому є механізмом і одночасно необхідною умовою особистісного росту і розвитку, оскільки забезпечує усвідомлення і прийняття суперечливих внутрішньоособистісних структур. Поняття життєдіяльності введено К. Абульхановою-Славською, яка визначала життєдіяльність як «суспільно-обумовлений процес реалізації особистістю своєї життєвої стратегії». Життєва стратегія є результатом осмислення людиною своїх індивідуальних особливостей, статусних і вікових можливостей, домагань і співвідношення їх з вимогами суспільства і навколишнього середовища. Ефективність життєвої стратегії визначається тим, якою мірою людина є суб'єктом свого життя.

Отже, поняття рефлексії в методологічному плані є достатньо складним і дискусійним, але при цьому практично всі автори відзначають безсумнівний зв'язок рефлексії з психічними процесами і механізмами саморегуляції діяльності. Рефлексія засвідчує перехід від повного включення свідомості в діяльність до формування нового ставлення суб'єкта не лише до діяльності, а й до себе в цій діяльності. Рефлексія передбачає не лише знання суб'єктом про себе та свою діяльність, а й уявлення про те, як його і його діяльність сприймають і оцінюють інші люди. Як новоутворення психіки рефлексія виникає на певному етапі онтогенетичного розвитку. Дозрівання механізмів рефлексії стимулює самоаналіз, формування волі, становлення особистісної зрілості. Рефлексія може бути елементарною (аналіз своїх життєвих вчинків), науковою (критичний аналіз аксіом і постулатів у створенні конкретних наукових теорій) або філософською (пізнання значення людського існування). Рефлексивність в структурі самоменеджменту особистості не лише має базове значення, а й виконує роль інтегратора інших компонентів. Інтегративна роль рефлексії проявляється і у мірі вираження інших особистісних здатностей, і у їх взаємозв'язку в загальному симптомокомплексі самоменеджменту особистості. Таким чином, базовий інтегративний характер рефлексії в розвитку всіх компонентів саморегуляції: самоаналізі, самопрогнозуванні, самоактуалізації, самоорганізації, самопрезентації, самореалізації, самокорекції, самовихованні, дає змогу розглядати її як детермінуючий чинник

становлення самоменеджменту особистості, який є професійно необхідною характеристикою керівника, що забезпечує успіх його управлінської діяльності.

Теоретичний аналіз проблеми самоменеджменту особистості, а також ролі рефлексії в інтеграції й організації всіх психологічних регулятивних процесів уможливив вивчення рефлексивно-поведінкових особливостей відповідно до рівня їх самоменеджменту. За результатами опрацювання емпіричних даних за методикою О. Штепи «Самооцінка рівня самоменеджменту» було визначено три основні групи респондентів з різними показниками за шкалою самоменеджменту: 1 група – менеджери із середнім рівнем самоменеджменту (52,5 %), 2 група – менеджери із високим рівнем самоменеджменту (43,1 %), 3 група – менеджери із критичним рівнем самоменеджменту (4,3 %). На наш погляд, відсутність у вибірці менеджерів осіб із псевдовисоким і незначна представленість осіб з критичним рівнями самоменеджменту є закономірною і пояснюється селективною дією спеціфіки управлінської діяльності, яка вимагає від суб'єкта цієї діяльності достатнього рівня самоорганізації, самоконтролю, самоаналізу своїх дій і результатів управлінської діяльності.

Встановлено залежність рівня розвитку самоменеджменту від віку, стажу і статі досліджуваних. Зокрема, у групі осіб з середнім рівнем самоменеджменту найбільша кількість осіб віком від 22 до 36 років, а в групі осіб з високим рівнем самоменеджменту переважають керівники, вік яких від 22 до 41 року. Отже, можна припустити, що рівень самоменеджменту у цьому віковому діапазоні забезпечує професійну самореалізацію особистості і її здатність реалізовувати управлінські функції, компенсуючи відсутність (у віці 22–26 років) і недостатність (у віці 27–31 років) стажу професійної діяльності. Зафіксовано загалом вищий рівень самоменеджменту (особливо у групах осіб із середнім та високим рівнями його розвитку) у керівників-жінок порівняно з керівниками-чоловіками. Ці результати підтверджують дані щодо особливостей становлення жінки-керівника, яка для кар'єрного зростання змушена демонструвати значно більший рівень самоорганізації, самоконтролю, цілеспрямованості, відповідальності, професійної компетентності порівняно з чоловіками, оскільки суспільні стереотипи щодо місця і ролі жінки в суспільстві формують певну недовіру і упередженість щодо її ділових і управлінських якостей.

Факторна структура рефлексивно-поведінкових особливостей осіб із середнім рівнем самоменеджменту представлена вісьмома факторами, які описують понад 73 % дисперсії масиву даних, що свідчить про доволі високу достовірність результатів: «Соціальна компетентність» (10,93 % дисперсії), «Ціннісно-емпатійне сприйняття світу» (10,78 %), «Ефективне самокерування» (10,28 %), «Самоорганізація» (10,23 %), «Емоційна спонтанність» (9,6 %), «Самопозиціонування» (8,1 %), «Усвідомленість комунікативних програм» (7,79 %), та «Незалежність суджень» (5,84 %). Факторну структуру рефлексивно-поведінкових особливостей осіб із високим рівнем розвитку самоменеджменту сформували сім факторів, які описують понад 82 % дисперсії масиву даних: «Конструювання цілісної картини життя» (13,7 %), «Адаптивні очікування» (12,64 %), «Пошук самореалізації» (12,18 %), «Адекватне самоприйняття» (11,94 %), «Самоінтегрованість» (11,58 %), «Планування діяльності» (10,15 %), «Усвідомлення цілей діяльності» (9,75 %).

Порівняння змістового наповнення факторної структури рефлексивно-поведінкових характеристик менеджерів із середнім та високим рівнями самоменеджменту засвідчує відмінності, як у кількісному представленні, так й у якісному наповненні виокремлених факторів. Зокрема, перші чотири фактори факторної структури особливостей осіб з високим рівнем самоменеджменту містять значно більшу кількість показників, які засвідчують кращу сформованість у них рефлексивно-поведінкових патернів самоорганізації: високий загальний рівень саморегуляції, прагнення до саморозвитку і планування діяльності, розвиток установок, що сприяють емпатії і хороші навички вирішення проблем; надання переваги якісному виконанню завдань відповідно до часових меж, задоволеність результативністю життя і самореалізацією, прийняття агресії і розвиток самоконтролю для її подолання, вміння впливати на людей; створення підтримуючого середовища, інтерес і емоційна насиченість життя, а також гнучкість поведінки; адекватність самооцінки, результатів своєї діяльності і поведінки; розвиненість, сформованість і стійкість суб'єктивних критеріїв оцінювання власних результатів діяльності; здатність, за потреби, адекватно оцінювати як сам факт неузгодженості отриманих результатів з метою діяльності, так і причини, що до цього привели, гнучко адаптуватися до змінених умов; вміння висувати достатньо стійкі критерії успішності, що призводять до покращення результатів діяльності, а також внутрішній локус контролю, емпатійність і рефлексивність. Також варто виокремити такі рефлексивно-поведінкові особливості, як сенситивність до себе, тривалий саморозвиток, планування діяльності, самоприйняття, соціальна пластичність, самостійність, емпатія та розуміння управлінської роботи.

Таким чином, аналіз факторної структури рефлексивно-поведінкових особливостей становлення самоменеджменту засвідчує інтегруючу роль рефлексії у структурі самоменеджменту і те, що розвиненість рефлексії впливає не лише на міру сформованості всіх складових самоменеджменту, а й на їх взаємозв'язок у загальному симптомокомплексі самоорганізації особистості. Водночас, рефлексивні процеси настільки органічно включені у всі управлінські функції, що рефлексія постає як складова і детермінанта особистісних властивостей, які забезпечують самоменеджмент і визначають підсумкову результативність діяльності особистості.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Виявлено, що для більшості менеджерів притаманним є високий і середній рівні самоменеджменту, у незначній кількості керівників виявлено критичний рівень і зовсім не зафіксовано псевдовисокого рівня, що можна пояснити селективною дією управлінської діяльності, яка вимагає від управлінців достатнього високого рівня самоорганізації. Отримані результати засвідчують загальну тенденцію до зростання самоменеджменту особистості з віком і стажем роботи, хоча ця залежність не завжди є лінійною. Зокрема, низький рівень саморегуляції і самоорганізованості може

бути притаманним керівникам різного віку і з різним стажем роботи, водночас у молодих керівників високий рівень самоменеджменту компенсує відсутність або недостатність досвіду і стажу професійної діяльності. Вищий рівень самоменеджменту зафіксовано у керівників-жінок порівняно з керівниками-чоловіками, що підтверджує існування феномену «невидимої стелі» у кар'єрному зростанні жінок.

Проведення факторизації емпіричних даних дало змогу отримати факторну структуру рефлексивно-поведінкових особливостей професійного самоменеджменту у групах керівників з середнім та високим рівнями його розвитку. Виявлено кількісні та якісні відмінності у факторних структурах, які засвідчують кращу сформованість рефлексивно-поведінкових патернів самоорганізації в осіб з високим рівнем самоменеджменту за факторами: конструювання цілісної картини життя, адаптивні очікування, пошук самореалізації, адекватне самоприйняття, самоінтегрованість, планування діяльності, усвідомлення цілей діяльності.

Отже, для досягнення високого рівня самоменеджменту, який є професійно необхідною якістю керівника і забезпечує успішність його управлінської діяльності, необхідно досягнути певного оптимуму розвитку рефлексивних процесів особистості, на основі чого будуть сформовані ефективні рефлексивно-поведінкові патерни особистісної саморегуляції і самоуправління. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у глибшій диференціації окремих структурних компонентів самоменеджменту і виявленні їх зв'язку з різними видами рефлексії для визначення певного оптимуму розвитку рефлексивних процесів особистості, які максимально ефективно впливатимуть на становлення професійного самоменеджменту особистості.

Список використаних джерел

1. Вірна Ж. Професійний самоменеджмент особистості : монографія / Жанна Вірна, Оксана Фенина. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – 212 с.
2. Знаков В. В. Самосознание, самопонимание и понимающее себя бытие / В. В. Знаков // Методология и история психологии. – 2007. – № 3. – С. 65–75.
3. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А. В. Карпов. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – 428 с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, Издательский центр «Академия», 2004.
5. Леонтьев Д. А. Рефлексия как предпосылка самодетерминации / А. Н. Леонтьев // Психология человека в современном мире : материалы Всерос. юбилейной науч. конф., посвященной 120-летию со дня рождения С. Л. Рубинштейна, Москва, 15–16 октяб. 2009 г. / отв. ред. А. Л. Журавлев и др. – М. : Изд-во ИП РАН, 2009. – Т. 2. – С. 40–49.
6. Роджерс К. Клиентцентрированная терапия / К. Роджерс. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 1997. – 320 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб : Изд-во «Питер», 2000. – 712 с.
8. Слободчиков В. И. Психология человека. Введение в психологию субъективности / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
9. Щедровицкий Г. П. Рефлексия в деятельности / Г. П. Щедровицкий // Мышление. Понимание. Рефлексия. – М., 2005. – С. 64–125.

References

1. Virna Zh. Profesiynij samomenedzhment osobystosti : monografija / Zhanna Virna, Oksana Fenyna. – Luc'k : Vezha-Druk, 2016. – 212 s.
2. Znakov V. V. Samosoznanie, samoponimanie i ponimajushhee sebja bytie / V. V. Znakov // Metodologija i istorija psihologii. – 2007. – № 3. – S. 65–75.
3. Karpov A. V. Psihologija refleksivnyh mehanizmov dejatel'nosti / A. V. Karpov. – M. : Institut psihologii RAN, 2004. – 428 s.
4. Leont'ev A. N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / A. N. Leont'ev. – M. : Smysl, Izdatel'skij centr «Akademija», 2004. –
5. Leont'ev D. A. Refleksija kak predposylka samodeterminacii / A. N. Leont'ev // Psihologija cheloveka v sovremennom mire : materialy Vseros. jubilejnoj nauch. konf., posvjashhennoj 120-letiju so dnja rozhdenija S. L. Rubinshtejna, Moskva, 15–16 oktjab. 2009 g. / отв. red. A. L. Zhuravlev i dr. – M. : Izd-vo IP RAN, 2009. – Т. 2. – S. 40–49.
6. Rodzhers K. Klientcentrirovannaja terapija / K. Rodzhers. – M. : Refl-buk ; K. : Vakler, 1997. – 320 s.
7. Rubinshtejn S. L. Osnovy obshhej psihologii / S. L. Rubinshtejn. – SPb : Izd-vo «Piter», 2000. – 712 s.
8. Slobodchikov V. I. Psihologija cheloveka. Vvedenie v psihologiju sub'ektivnosti / V. I. Slobodchikov, E. I. Isaev. – M. : Shkola-Press, 1995. – 384 s.
9. Shhedrovickij G. P. Refleksija v dejatel'nosti / G. P. Shhedrovickij // Myshlenie. Ponimanie. Refleksija. – M., 2005. – S. 64–125.

Fenyna O.Y. THE PROBLEM OF REFLECTION AND REFLEXIVITY OF A PERSON IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL SELF-MANAGEMENT

In the article it was grounded the conceptual principles of studying of self-management of a personality and empirically it was defined the psychological content of reflexive and behavioral peculiarities of its formation.

It was analyzed the main psychological conceptions of the problem of self-management, singled out personal and professional qualities of a manager that influence quality of formation of his self-management as necessary condition of effectiveness of managerial activity. It was studied the main approaches to understanding of reflection and reflectivity of a personality, grounded the integrative nature of reflection in development of all the components of self-regulation which are the determining in formation of self-management of a personality.

As a result of empirical study it was proved a better level of formation of reflexive and behavioral patterns of self-organization among persons with high level of self-management, shown the necessity of achievement of some optimum of development of reflexive processes of a personality for ensuring of effective personal self-regulation and self-management.

In the future, a program of psychological training will be developed of effectiveness increasing of professional self-management of a personality.

Key words: *self-management, professional self-management, reflexive and behavioral patterns, optimum of reflexivity, managerial activity.*

УДК 159.922.73:159.923.2

І.С. ХОМИЧ

САМООЦІНКА ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ З ТОЧКИ ЗОРУ НОРМАТИВНИХ КРИТЕРІЇВ

Стаття присвячена дослідженню особливостей формування самооцінки молодших школярів як передумови забезпечення контролю за діяльністю з точки зору нормативних критеріїв, аналізу ставлення до свого Я в учнів молодшого шкільного віку. Також описується своєрідність самооцінки в даному віковому періоді, причини невідповідності поведінки та моральних уявлень, що сформувалися у свідомості учнів. Автор торкається питання адекватності самовідношення молодших школярів. Самооцінка розглядається як опосередковане ставлення дитини до самої себе. Вона інтегрує досвід діяльності та спілкування із значимими дорослими. Самооцінка, з точки зору автора, це показник рівня розвитку особистості, ключовий аспект у процесі самопізнання.

Ключові слова: *самооцінка, ставлення, самосвідомість, Я-образ, моральні норми, поведінка, молодший школяр.*

Статья посвящается изучению особенностей формирования самооценки в младшем школьном возрасте как предпосылки контролирования собственной деятельности с точки зрения критериев морали, анализу отношения к собственному Я учениками младшего школьного возраста. Также рассматривается своеобразие самооценки в этом возрастном периоде, причины несоответствия поведения и моральных убеждений. Автор касается вопроса адекватности самооценки младших школьников. Самооценка рассматривается как непосредственное отношение к себе. Она интегрирует опыт деятельности и общения со взрослыми, которые значимы для ребенка. Самооценка, с точки зрения автора, это показатель уровня развития личности, ключевой аспект процесса самопознания.

Ключевые слова: *самооценка, отношение, самосознание, Я-образ, моральные нормы, поведение, младший школьник.*

Постановка проблеми. Питання самооцінки молодших школярів вивчене досить детально. Ця тема висвітлюється у працях Белобрикіної О. А. [2], Роджерса К. С. [9], Слободчикова В. І. [10], Черносістова С. В. [12], Ельконіна Д. Б. [5], Павелківа Р. В. [8]. Самооцінка більшістю авторів характеризується як складова Я-концепції. Вона є системоутворюючим ядром індивідуальності, яке багато в чому визначає життєві позиції людини. Психологічна значущість адекватної самооцінки для формування гармонійної особистості обумовила вибір теми нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях Б. Ананьєва [1], Р. Павелківа [8] самооцінка характеризується як основа самосвідомості, показник рівня розвитку особистості, ключовий аспект у процесі самопізнання. Психологи, які плідно займалися питанням самооцінки, виходили із відомого положення Б. Г. Ананьєва про роль ставлення людини до себе як найважливішого фактору виникнення і стабілізації єдності особистості [1]. Л. С. Виготський припускав, що самооцінка опосередковує відношення дитини до самої себе, інтегрує досвід її діяльності. Це найважливіша особистісна інстанція, що дозволяє контролювати власні дії із погляду нормативних критеріїв [4]. На думку Д. Б. Ельконіна, вже у дітей старшого дошкільного віку поведінка набуває якостей «внутрішнього механізму». Дитина починає регулювати свої дії через ставлення до себе, до своїх можливостей. Самооцінка як регулятор поведінки розвивається поряд з розвитком інших психічних особливостей дитини і на кожному віковому етапі набуває якісної своєрідності [5, с. 99]. Самооцінка – це знання людиною самої себе і ставлення до себе в їх єдності. Вона включає в себе виділення особистісних умінь, вчинків, якостей, мотивів поведінки, їх усвідомлення та оціночне до них відношення [1].

Західноєвропейські та американські психологи розглядають самооцінку як механізм, що забезпечує людині орієнтацію в навколишньому середовищі, узгодженість її внутрішніх вимог до себе із зовнішніми умовами. При цьому соціальне середовище розуміється ними завжди як вороже людині, її потребам і